

DOI: 10.33663/0869-2491-2026-37-397-411

УДК 340.1

І. О. КРЕСІНА,

доктор політичних наук, професор*

ORCID: 0000-0003-0771-9707

ПРАВО НА ПРАВДУ: ПРОБЛЕМИ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ І РЕАЛІЗАЦІЇ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

На основі застосування аксіологічного, системного і філософсько-правового підходів досліджено феномен права на правду і запропоновано авторське його визначення. Простежено еволюцію наукового розуміння його сутності, розвиток нормативного закріплення в міжнародних і національних правових актах. Запропоновано деякі ефективні механізми реалізації права на правду в умовах війни. Сформульовано низку авторських концептуальних висновків і законодавчих пропозицій.

Ключові слова: правда, справедливість, суспільство, право, право на правду, права людини, міжнародно-правовий акт, конституція.

Kresina Iryna. The right to the truth: problems of conceptualization and implementation in the conditions of the russian-Ukrainian war

Based on the application of axiological, systemic, and philosophical-legal approaches, the phenomenon of the right to the truth is investigated and its author's definition is proposed. The evolution of the scientific understanding of its essence, the development of normative consolidation in international and national legal acts are traced. Some effective mechanisms for implementing the right to the truth in the conditions of war are proposed. A number of author's conceptual conclusions and legislative proposals are formulated.

Keywords: truth, justice, society, the law, right to the truth, human rights, international legal act, constitution.

Мир – якщо можливий,

але правда – в будь-якому разі

Мартін Лютер

Актуальність теми дослідження. В умовах війни, постконфліктного врегулювання й повоєнної відбудови актуалізується проблема утвердження у суспільстві правди і справедливості, покарання винних, воєнних злочинців, зрадників, забезпечення права на правду про війну, її причини і наслідки, і на основі цього формування атмосфери довіри, громадянського діалогу і консолідованості навколо спільних цілей і цінностей. Ця проблема виявилася, як свідчить досвід постконфліктних країн, складнішою за економічні й соціаль-

* **Kresina Iryna**, Doctor of Political Sciences, Full Professor

ні завдання, адже не вирішується швидко, потребує нестандартних рішень з огляду на особливості виникнення й перебігу конфлікту в конкретній країні. Тому вона гостро постала перед суспільними науками, які мають зробити свій внесок у її вирішення, взаємодіючи в пошуку адекватних відповідей на запити й вимоги суспільства. Для України таким запитом стали правда і справедливість. У політико-правовому аспекті він трансформується у вимогу забезпечення права на правду. Теоретичні й практичні питання щодо забезпечення права на правду розглядалися науковцями здебільшого в рамках механізмів перехідного правосуддя. Ширший погляд на право на правду як політичне й громадянське право і не лише після, а й під час війни, зокрема як одну з умов забезпечення стійкості й цілісності суспільства, у науковому дискурсі поки що відсутній. Це й зумовлює актуальність дослідження цієї проблеми.

Метою цієї статті є концептуалізація права на правду і розробка ефективних механізмів утвердження його в українському суспільстві в умовах війни. Досягнення мети передбачає розв'язання низки таких завдань: визначити право на правду й окреслити коло його суб'єктів; з'ясувати роль держави й громадянського суспільства в забезпеченні цього права задля консолідації українського суспільства в умовах війни.

Методи дослідження. Основними дослідницькими методами є діалектичний, системний, соціально-філософський, структурно-функціональний, компаративний, а також аксіологічний, логіко-семантичний підходи.

Ступінь наукової розробки проблеми. Право на правду досліджувалося як зарубіжними (Л. Артуро, Г. Варні, Е. Гонсалес, Й. Накві та ін.)¹, так і українськими вченими (М. Гнатовський, Н. Гурковська, С. Ілюк, С. Кіщенко, О. Мартиненко, О. Плотніков, Н. Сатохіна, О. Семьоркіна, А. Славко, О. Темченко, О. Червякова та ін.)² здебільшого як елемент перехідного правосуддя, тому предметом аналізу були питання вироблення релевантної національної моделі правосуддя; досвід різних країн щодо застосування його елементів для гарантування неповторення злочинів і правопорушень. Цей досвід може бути частково застосований в Україні в процесі повоєнної відбудови. Проте в Україні виникла зовсім інша ситуація: не внутрішній конфлікт, а міждержавна війна; загострилася проблема консолідації, національної єдності задля стійкості у протистоянні ворогу й перемоги, справедливого миру. Дослідницька рамка перехідного правосуддя виявилася непридатною для осмислення соціально-політичних процесів саме в умовах війни. Акценти науковців змістилися в бік аналізу нових реалій, розробки алгоритмів зовнішньої і внутрішньої політики. В українському суспільстві запит на справедливість актуалізував питання про взаємну відповідальність держави і громадян за долю країни і нації, про право на правду, його переосмислення та перспективи забезпечення в сучасних реаліях.

Виклад основного матеріалу. Право на правду традиційно визначалося як право особи, громадянина, суспільства знати повну правду про порушення

прав людини, право на ефективне розслідування, оприлюднення фактів, на відшкодування жертвам завданої шкоди. Воно охоплює як судові, так і позасудові механізми встановлення правди для жертв і суспільства, тісно пов'язане з правом на інформацію та справедливий суд. Таке розуміння права на правду в сучасних умовах не можна визнати достатнім для пояснення складних політичних процесів, зумовлених воєнними реаліями і пошуком релевантних засобів протидії агресії, дезінформації, ворожій пропаганді, фальсифікації історії. На нашу думку, право на правду охоплює ширше коло суб'єктів, усе суспільство, виконує більший обсяг суспільно значущих завдань і функцій, реалізується в широких темпоральних рамках (не лише у постконфліктний період), визначально впливає на формування пріоритетів політики, утвердження національної єдності, атмосфери взаємної довіри держави і громадянського суспільства. Такі характеристики права на правду дають підстави для його наукової кваліфікації як права окремого; права індивідуального й одночасно колективного; права політичного; права громадянського. Цю гіпотезу маємо підтвердити в ході подальшого аналізу. Насамперед окреслимо дослідницьку рамку: застосовуючи аксіологічний, системний, соціально-філософський підходи, визначимо право на правду, простежимо еволюцію розуміння його сутності. Це дасть змогу сформулювати власну концептуальну позицію й запропонувати деякі механізми реалізації права на правду в умовах війни.

Право на правду виникло як звичаєве: 1) як право народу на правду, життя, свободу та прагнення щастя (Епіктет), що виборювалося у боротьбі із зовнішнім ворогом, тобто як звичаєве право, право колективне; 2) як право на справедливу організацію суспільного життя та правильну форму правління, тобто як право політичне, також право колективне; 3) як право на покарання за злочин, тобто кримінальне звичаєве право, право одночасно індивідуальне і колективне; 4) як право на відшкодування завданої шкоди, тобто цивільне право, також одночасно індивідуальне й колективне. Синкретичність цього права, у нерозривному поєднанні названих та інших аспектів, була відображенням цілісності, гармонії буття та колективної свідомості стародавніх суспільств. Людина як істота політична (за Арістотелем) не відмежовувала себе від громади, полісу в прагненні до щасливого життя. Останнє виявлялося в уявленнях про спільне благо, справедливість, рівність, волю, правду як цінності людські й громадянські одночасно, а також в усвідомленні громадянином і громадою своєї відповідальності за збереження й примноження спільного блага. Вільний громадянин як найвище досягнення цивілізації став, по суті, втіленням права на правду, його носієм і суб'єктом.

Право на правду як право на життя і справедливість є екзистенційним правом і кожної людини, і кожного народу, і світової спільноти. Тому воно одночасно індивідуальне і колективне, визначає суть і мету людського буття. Синкретизм, цілісність – основна характеристика цього права: його не можна «розшматувати» на публічне і приватне, індивідуальне чи колективне, на

галузі чи підгалузі. Спроби «прив'язати» до якоїсь галузі чи напрямку розвитку юридичного права, виділити в ньому нормативну складову виявилися нікчемними, позбавленими сенсу й перспективи розвитку.

Синкретизм права на правду зумовлений синергією (недаремно ці поняття мають одне коріння!), взаємозумовленістю його складових. З розвитком уявлень про складові (справедливість та ін.) змінюється розуміння й осмислення цього права в кожну історичну епоху, кожною спільнотою, в кожній конкретній ситуації. Так формується певний сконструйований дослідником вимір цього права і певний кут зору на його практичну реалізацію для регулювання суспільних відносин. І це пояснює операціональну парадигму в різних напрямках осмислення й праксеологічного розгортання для формулювання категорій, норм, правових актів, політичних документів, для інституційного функціонування.

Диференціація є тим об'єктивним процесом, який, з одного боку, дав поштовх соціально-економічному розвитку, зумовив виникнення безлічі різних моделей організації соціального життя та людської поведінки, а з іншого – призвів до згубної атомізації світу, відокремленості та відчуженості складових єдиного цілого – людства. Глокалізація неминуче супроводжується зворотним процесом. Знову (як рух по спіралі розвитку) виникла потреба в інтеграції, яка протистоїть дезінтеграції. Так розвивається боротьба протилежностей, що і являє собою єдність. Тому наукове осмислення феномена й цінності правди і справедливості має розгортатися на засадах цієї діалектики: права на правду – як цілого та його складових – як часткового. Енергія складових дає синергію цілого – в осмисленні синкретизму й цілісності цього права.

Якщо життя людини, правда і справедливість є найвищими цінностями будь-якого суспільства, то логічно, що право на правду є правом екзистенційного характеру й всеосяжного масштабу. В цьому вбачаємо джерело права на життя і права на правду – цінність людського життя і цінність соціального (колективного) буття. Відтак право на життя є природним, а право на правду і справедливість – правом політичним, громадянським. Воно за своєю природою є нематеріальним, як публічним, так і приватним, як індивідуальним, так і колективним, як загальним, так і галузевим – залежно від суб'єкта і сфери його застосування. Це право має різні форми й виміри, як і сама правда в її конкретних проявах, змістовому наповненні, конкретно-історичному контексті й ситуативних варіаціях. Правда імпліцитно присутня (як цінність, вимога, внутрішня потреба, соціальна реальність, політична ідея, правова норма) в індивідуальній і колективній свідомості, а її відсутність у конкретних суспільних реаліях спонукає пошук засобів відновлення та утвердження. Це й зумовлює появу різних політичних і правових систем із різними обсягами інституційного забезпечення права на правду і справедливість. Диференціація в галузевому й секторальному вимірах права на правду лише сприяє акумулюванню, синергії засобів досягнення правди, підтверджує синкретичний

характер цього права. Осягнення й тлумачення феномена відбувається «по спіралі», сходженням до істини через заперечення заперечення й утвердження нового розуміння. Такою виглядає еволюція осмислення права на правду.

З огляду на таке розуміння права на правду (як окремого, некодифікованого, передуваного до якоїсь конкретної галузі чи суб'єкта) маємо розглядати запит суспільства на справедливість в умовах екзистенційної війни української нації за свою самість, за цінності, за право жити вільно, чесно й гідно. Екзистенційність, не лише фізично-буттєва (зберегти життя людей), а й соціальна (зберегти колективний модус існування), може бути забезпечена справедливими засобами – через відповідальну (взаємно держави і громадян) внутрішню і зовнішню політику. Відтак **право на правду є фундаментальним політичним і громадянським правом (і індивідуальним, і колективним)**. Воно імпліцитно й перманентно «присутнє» в суспільних відносинах і особливо актуалізується в періоди «збурень» – воєн, соціальних конфліктів, трансформацій політичних режимів, щоразу зумовлюючи необхідність забезпечення політичними, правовими та навіть силовими засобами. Як зазначає Льюїс Артуро, «право на правду не є невід'ємним привілеєм, якого може вимагати кожна людина завжди і за будь-яких обставин. Це право, яке, хоча й приховане в кожній людині, активується лише тоді, коли виникає ситуація насильства, що супроводжується серйозними порушеннями прав людини (умова права). За цих обставин активуються два типи правовласників: з одного боку, жертви або їхні сім'ї (перший правовласник) мають право знати долю своїх родичів, контекст подій (причини, цілі, наслідки насильства, спосіб дії та винних), з іншого – суспільство має право та обов'язок знати, що сталося. Хоча існує багато носіїв права, але ще більше тих, хто має обов'язок: 1) держава зобов'язана виконувати всі необхідні завдання, щоб допомогти з'ясувати, що сталося, за допомогою доступних інструментів для досягнення судової та позасудової істини про події, 2) винуватці подій, якщо це не держава, а організований апарат влади, здатний дотримуватися міжнародного гуманітарного права, і тому повинен сприяти з'ясуванню фактів у рамках своїх зобов'язань за певним зводом правил, 3) суспільство, яке не лише має право знати, а й зобов'язане знати. У цьому сенсі право на правду можна визначити як право, що виникає для жертв, їхніх сімей та суспільства загалом у випадках, коли відбулися серйозні порушення прав людини і держава зобов'язана вжити заходів для встановлення правди про події, організовані групи, які брали участь у насильстві, повинні сприяти встановленню правди, а суспільство в цілому зобов'язане знати, що сталося»³.

У світлі аксіологічної парадигми право на правду не було предметом наукових досліджень, розглядалося в рамках забезпечення лише прав людини. У цій статті запропоновано принципово інший підхід до розуміння цього права – ціннісний. Дослідники здебільшого зосереджувалися на пошуку його місця в системі відомих кодифікованих прав, щоразу констатуючи неоднозначність його тлумачення – чи як одного з прав людини, чи як складової

міжнародного звичаєвого і міжнародного кримінального права, чи як права на інформацію (в низці документів ООН), чи соціальної вимоги, чи просто як наративу. На думку Й. Накві, «право на правду знаходиться десь на межі правової норми та наративного засобу. Його чіткий зв'язок з людською гідністю означає, що ніхто не заперечуватиме його важливості, але постійні сумніви щодо його нормативного змісту та параметрів залишають його десь вище за вагомий аргумент і десь нижче за чітку правову норму. Правда про право на правду все ще залишається предметом узгодження»⁴. Зазначимо, що ця думка була висловлена у 2006 році, тобто на попередньому етапі (етапи описані А. С. Славко⁵) еволюції уявлень про правду на правду. Відтоді відбулися суттєві зміни в його розумінні.

У декількох наукових працях бачимо спробу визначити це право як окреме, проте така думка залишилася припущенням без наукового обґрунтування. Так, А. С. Славко, аналізуючи рішення Міжамериканського суду з прав людини, відзначає тенденцію до тлумачення права на правду як елементу права на свободу інформації, права на особисту свободу та недоторканність та права на життя й заборону катування. Зростало розуміння важливості цього права як спеціального механізму превенції порушень прав людини в майбутньому. При цьому право на правду, на думку суддів, має подвійну природу – і колективного, й індивідуального, тому стосується як випадків масових порушень прав людини... і тоді все суспільство має право знати правду, так і індивідуальних випадків позасудових страт, насильницьких зникнень тощо – і тоді право знати правду поширюється на близьких осіб потерпілого. У Європі це право розглядається в аспекті або проведення належного розслідування (право на життя, заборона катування, право на свободу та особисту недоторканність), або свободи вираження поглядів⁶ (що насправді є політичним і громадянським правом). Як бачимо, різні аспекти розгляду права на правду як індивідуального і колективного залишалися в рамках прав людини. Це саме той приклад редукції права на правду до права людини на життя.

У науковій літературі право на правду здебільшого розглядалося як складова перехідного правосуддя – право жертв (до жертв Римський статут МКС включив, крім фізичних осіб, також організації) знати правду про воєнні злочини і злочинців, про обставини, що призвели до порушень прав людини, у тому числі з боку держави (у внутрішньому конфлікті). На рівні ООН право на правду тлумачилося скоріше як колективне право, яке працює у масштабі всього суспільства для запобігання повторенню масштабних порушень прав людини, – таку думку обстоює А. С. Славко⁷. Проте слід зауважити, що масштаб поширення – суспільство – ще не означає, що право на правду є лише колективним. Адже воно залишається при цьому правом людини, суб'єктом його застосування є не суспільство; це право стає колективним, якщо суспільство є джерелом і носієм права на правду. Якщо суспільство стало жертвою порушень (звідси тлумачення масовості порушень), тоді воно (за Римським статутом МКС) як носій права на правду вимагає припинення

і розслідування порушень – у судовий чи позасудовий спосіб – та притягнення до політичної чи юридичної відповідальності держави загалом (як це тепер щодо РФ, що має відповісти за злочин агресії проти України), або певних посадових осіб. Тобто йдеться про індивідуальну чи колективну відповідальність за порушення права на правду. Саме ж це право залишається фундаментальним політичним і громадянським правом (одночасно індивідуальним і колективним за сутнісним критерієм, а не за масштабом поширення його порушень).

Право на правду (як право людини) закріплене в низці міжнародно-правових актів: Додатковому протоколі I до Женевських конвенцій 1949 року (статті 32, 33), Міжнародній конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень (ICCPED) (ст. 24) 1978 року та ін. Конкретне (юридичне) право на правду, кодифіковане в певній галузі позитивного права, може визначатися по-різному в різних правових системах: як право знати, отримувати інформацію, як свобода інформації, свобода вираження поглядів, або як право на спротив, на масові зібрання, на страйк тощо. У цьому ми вбачаємо спробу редукції фундаментального права на правду: «підвести» під закріплені в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 року. Така редукція призводить до невизначеності щодо права на правду: його суб'єктної складової, меж застосування тощо. У цьому пакті не могли бути передбачені ті права, що виникли внаслідок громадянських і міждержавних конфліктів у Латинській Америці, Європі наприкінці 1980 – на початку 2000-х років. А широкомасштабна російсько-українська війна засвідчила фактичну неспроможність міжнародних інституцій притягти країну-агресора до відповідальності за агресію і порушення прав людини, громадянських і політичних прав на основі наявних міжнародно-правових актів. На нашу думку, **право на правду є фундаментальним політичним і громадянським правом**, яке не «покривається» жодним із визначених Міжнародним пактом 1966 року. У цьому сенсі слушною є думка А. С. Славко: останнім часом можна помітити тенденцію до посилення визнання права на правду як окремого права⁸.

Й. Накві вважає, що «право на правду – це справжнє (в сенсі «дійсне». – Авт.) право, визнання якого в усьому світі ґрунтується на міжнародному звичаї, що сформовано завдяки наявності *opinio juris*, розроблене через принципи, декларації та судову практику й закріплене практикою – створенням комісій правди»⁹. Тобто це право зводиться авторкою до міжнародного звичаєвого. На думку Е. Гонсалеса і Г. Варні, одні стверджують, що право на правду впливає з інших усталених прав людини, інші – що це автономне право, незалежне від інших. Концептуально право на правду займає центральне й основне місце в контексті боротьби з безкарністю та пошуку справедливості¹⁰.

Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень 2010 року закріплює право на правду як обов'язкове, що підлягає виконанню,

гарантує потерпілим право знати правду щодо обставин насильницьких зникнень, про хід та результати розслідувань, визначає зобов'язання держав, зокрема щодо реституції та гарантій неповторення. Чимало резолюцій ООН та доповідей незалежних експертів містять чіткі положення про право на правду. Зокрема, Рада з прав людини ГА ООН підкреслила: міжнародна спільнота повинна намагатися визнати *право жертв* грубих порушень прав людини, їхніх сімей та *всього суспільства* знати повну правду про події, що призвели до таких порушень. На виконання резолюції 2005/66 Комісії з прав людини Управління Верховного комісара ООН з прав людини представило дослідження права на встановлення істини (E/CN.4/2006/91), в якому проаналізовано різні аспекти цього права: правову та історичну основу, конкретну сферу застосування, носіїв, характер і зміст, зв'язок з іншими правами, а також інституційні механізми й процедури реалізації. Зроблено висновок: право на встановлення істини про грубі порушення прав людини є невід'ємним і самостійним правом, пов'язаним з обов'язком держави захищати й гарантувати права людини; її обов'язком проводити ефективні розслідування, гарантувати надання ефективного правового захисту та відповідного відшкодування; це право пов'язане з іншими правами; має як індивідуальний, так і суспільний виміри; повинно розглядатися як непорушне право, що не припускає жодних обмежень; право на встановлення істини (що можливо, як відомо, лише в судовому процесі. – *Авт.*) передбачає отримання повних відомостей про події, конкретні обставини та учасників, про причини порушень¹¹. У цьому документі зроблено неправомірне, на нашу думку, отождествлення понять істини і правди. Якщо встановити істину про подію може тільки суд, і вона стосуватиметься конкретного факту чи особи й не обов'язково буде «істиною в останній інстанції», то правду (наприклад, історичну правду) не встановлюють окремим рішенням чи указом, чи окремим архівним документом. Правда є значно ширшим поняттям, утверджується як справедливість, через опосередкування ментальністю, соціальною психологією, національною культурою, традицією, колективним несвідомим, як переконання, як поштовх до дії задля встановлення справедливості.

У доповіді Верховного комісара ООН «Право на встановлення істини» (15.03.2006) сформульовано низку доктринальних положень щодо права на правду: «83. Хоча право на встановлення істини є індивідуальним правом, суб'єктами якого є жертви і члени їх сімей, воно має також колективне і суспільне значення. В цьому воно тісно пов'язане з верховенством права і принципами транспарентності, звітності та раціонального управління в демократичному суспільстві. Разом із системою правосуддя, завданням збереження пам'яті та відшкодування воно є однією з опор у боротьбі з безкарністю... 85. Незважаючи на те, що йдеться про самостійне право, право на встановлення істини тісно пов'язане з іншими правами людини...»¹². По суті, у цих положеннях немає суперечності: право на правду є одночасно індивідуальним і колективним, хоча прямо з тексту документа не випливає така подвійність.

Незважаючи на те, спеціальної міжнародної конвенції про право на правду не існує, проте деякі регіональні (зокрема, Міжамериканський суд з прав людини) та національні суди підтвердили його існування як права індивідуального і колективного. В Аргентині Верховний суд у справі *Simón* ухвалив, що закони про амністію, які захищають винних у злочинах проти людства, були неконституційними. У Перу Конституційний трибунал у справі *Velgas Namuche* визнав право на правду основоположним правом, безпосередньо захищеним конституцією. У Колумбії Конституційний суд у справі *Gustavo Gallón Giraldo* заявив про обов'язок держави шукати правду щодо зниклих. У Південній Африці Конституційний суд у справі *McBride* підтримував право жертв, медіа та громадськості говорити правду про злочини, навіть якщо вони були об'єктом амністії, визнав, що оприлюднення правди є моральною основою переходу від несправедливості до демократії. Деякі держави, зокрема Гватемала та Бразилія, виправдали створення комісії правди шляхом визнання права своїх громадян на правду. В Бразилії утвердження правди розпочалося з репараційного процесу шляхом створення Спеціальної комісії з питань політичних смертей і зникнень (1995) та Комісії з питань амністії Міністерства юстиції (2001). Ці комісії мали повноваження визнавати порушення, які спричинила чи яким не запобігла держава, та сприяти їх належному відшкодуванню. У Законі про створення Національної комісії правди зазначалося, що її метою є реалізація права на пам'ять та історичну правду, сприяння національному примиренню. Тобто в цих країнах право на правду як індивідуальне, так і колективне застосовувалося щодо внутрішнього конфлікту.

Серед прикладів можна виокремити Перу, де право на правду визнано фундаментальним, конституційно захищеним і гарантованим, що регулює суспільні відносини незалежно від конкретних ситуацій. Зокрема, Конституційний трибунал вказав на порушення права на правду – як такого, що впливає з основоположних прав людини та є окремим основоположним правом. У п. 8 параграфа 4 «Право на правду» рішення Конституційного трибуналу зазначається: нація має право знати повну правду про події, спричинені численними формами державного та недержавного насильства. У цьому сенсі право на правду є невід'ємним колективним юридичним правом. Відповідно до п. 14 рішення Конституційного трибуналу «право на правду **має автономну конфігурацію, окремий характер**, що відрізняє його від інших основоположних прав, з якими воно пов'язане, як через об'єкт, який воно захищає, так і через мету, якої прагне досягти його визнання. П. 15: незважаючи на конституційно захищений зміст права на правду, воно також **має [окремий] конституційний статус**, оскільки є конкретним вираженням конституційних принципів людської гідності, демократичного та соціального верховенства права та республіканської форми правління»¹³. Випадок Перу гідний уваги з метою імплементації права на правду в українську конституційну доктрину та правотворчу діяльність. Адже в Україні війна триває

12 років, і відкладати вирішення питань з реалізацією права на правду неприпустимо. Запит на справедливість має визначати суть і спрямованість дій публічної влади і громадянського суспільства як у воєнний час, так і в повоєнній перспективі.

Отже, **перша концептуальна позиція:** право на правду має бути закріплене законодавчо з метою надання йому обов'язкового статусу. Це значною мірою сприятиме легітимізації усієї діяльності держави і суспільства з утвердження в українському суспільстві цінностей справедливості й національної гідності. Законодавче закріплення запустить механізми й інструменти реалізації права на правду вже у ситуації війни.

Одним із таких інструментів є комісії правди. Їх діяльність у 40 постконфліктних країнах у рамках перехідного правосуддя заслуговує на вивчення з метою пошуку ефективного й прийнятного для України під час війни механізму забезпечення права на правду. Досвід роботи таких комісій доволі повно висвітлений у науковій літературі¹⁴, і в межах цієї статті можемо лише виокремити їх певні позитиви праксеологічного характеру, відзначені у відповідних дослідженнях. Комісії є офіційними, неіндивідуальними органами, створеними для встановлення фактів, причин та наслідків порушень прав людини. Приділяючи особливу увагу свідченням, вони надають жертвам визнання, часто після тривалих періодів соціальної стигматизації, можуть сприяти притягненню до кримінальної відповідальності та компенсації на основі своїх висновків і рекомендацій, допомагати розділеним суспільствам подолати культуру мовчання та недовіри, визначити інституційні реформи для запобігання новим порушенням. Комісії з правди найефективніші, якщо їх інтегрувати в комплексну стратегію, що включає політику репарацій, кримінальне переслідування та інституційні реформи. Подаючи чіткі висновки та переконливі рекомендації, вони можуть збагатити політику та створити політичний та моральний імпульс для цих ініціатив. Цілі комісії з правди викладають у правовому документі, який її встановлює, часто це закон або якась форма виконавчого указу. Вони можуть виражатися по-різному, відображаючи пріоритети чи обставини кожної країни. Але три цілі фундаментальні: комісії правди повинні 1) встановлювати факти про насильницькі події, які залишаються спірними або заперечуються; 2) захищати, визнавати та сприяти жертвам і тим, хто вижив; 3) формувати інформаційну політику, заохочувати зміни в поведінці груп та установ, сприяючи соціальній та політичній трансформації¹⁵.

З огляду на те, що Римський статут МКС включає до жертв також організації, треба застерегти від підміни понять встановлення істини та історичного документування. Як зазначає О. В. Червякова, право на правду – це не тільки право на отримання інформації про певні злочини, обставини правопорушень тощо. Це зобов'язання держави забезпечувати вільний доступ до інформації про збройний конфлікт, проведення освітніх та просвітницьких програм, утворення комісій зі встановлення правди¹⁶.

Друга концептуальна позиція: обов'язок держави щодо забезпечення вільного доступу до інформації (про воєнні події, злочини агресора, про злочинців і колаборантів, про жертви, руйнування, правопорушення тощо) має бути закріплений у законі як одна з форм реалізації права на правду. При цьому носієм цього права виступає як окремих індивід (індивідуальне право), так і суспільство (колективне право), а суб'єктом, відповідальним за дотримання права на правду, – держава в особі уповноважених посадовців та органів влади.

На нашу думку, в Україні організаційною формою реалізації права на правду могла б стати Національна комісія правди і справедливості як орган державної виконавчої влади з відповідними повноваженнями, закріпленими законодавчо (в перспективі у новій Конституції Української держави). Така комісія може й повинна співпрацювати з організаціями громадянського суспільства у пошуку інформації, свідчень, документів про злочини, правопорушення, жертви, корупцію тощо. Це зміцнюватиме інституційну основу суспільства, сприятиме утвердженню прозорості в діяльності органів влади, встановленню активного суспільного діалогу, посиленню взаємної довіри держави і громадян, подоланню корупції, формуванню політичної й правової культури. І це також має стати нормою закону. Так держава певною мірою зможе відповісти на запит суспільства на правду і справедливість. Один з інструментів, які, на нашу думку, можуть бути ефективними в Україні в умовах війни, – недержавні комісії правди, створені інститутами громадянського суспільства, місцевими громадами. Спеціальний доповідач щодо сприяння встановленню правди, правосуддя, відшкодування збитків та гарантій недопущення правопорушень у звіті Ради з прав людини ГА ООН 2017 року підкреслив необхідність посилення інституціонального розвитку, позаяк розбудова інституцій – процес тривалий. При цьому важлива розробка стратегій пріоритетності та впровадження заходів щодо зміцнення громадянського суспільства. Такі ініціативи пропонували б шляхи подальшої постійної діяльності у сферах правди, справедливості, відшкодування та неповторення¹⁷.

Третя концептуальна позиція: застосування в Україні комісій правди та їх інституціоналізація мають здійснюватися з урахуванням ситуації у країні та регіонах, соціальних і економічних можливостей, стану розвитку політичної і правової культури (зокрема, антикорупційної), готовності як влади, так громадських об'єднань до активного й чесного діалогу щодо нагальних проблем у забезпеченні права на правду. Йдеться про потребу застосування інструментів реалізації права на правду не після закінчення війни, а вже у воєнний час, задля забезпечення стійкості суспільства у боротьбі за незалежність Української держави. З огляду на міждержавний характер війни, масштаби воєнних злочинів, злочин агресії РФ проти України, акти геноциду української нації, право суспільства на правду

(колективне політичне право) має бути забезпечене рішеннями не тільки комісії правди, а й вироком Спеціального міжнародного трибуналу.

Адже Україні *тепер, під час*, а не тільки після війни (як вважає Д. Толберт¹⁸), потрібні ефективні механізми встановлення правди та забезпечення справедливості задля більшої стійкості й національної єдності суспільства, гармонізації відносин держави і громадянського суспільства. Комісії правди мають запрацювати вже у воєнний час. Це насамперед Національна комісія правди і справедливості та комісії регіонального чи локального масштабу, створені органами місцевого самоврядування у співпраці з організаціями громадянського суспільства. Запит суспільства на правду і справедливість не можна відкладати на повоєнний період, бо надто багато негативних явищ і нездійснених інституційних реформ гальмують наш поступ. Правда об'єднує, згуртовує, а її замовчування призводить до непорозуміння, психологічного травмування, втрати довіри в суспільстві. Право на правду має бути забезпечене як органами публічної влади, так і громадянами в активній взаємодії. Тоді правда як цінність буде у всіх одна, а право на правду – здобутком усіх і кожного.

Четверта концептуальна позиція: право на правду (як індивідуальне, право громадянина, постраждалих людей та їх родичів знати правду про конкретні злочини, про долю зниклих безвісти рідних), так і колективне (право нації, суспільства бути обізнаними про воєнні події, злочини, масові правопорушення, корупційні дії окремих посадовців та про хід розслідування й покарання винних) у сучасних українських реаліях має бути визнане окремих політичним і громадянським правом, законодавчо закріплене і конституціоналізоване (у новій Конституції Української держави). У цьому вбачаємо важливе завдання правотворчої діяльності українського парламенту.

П'ята концептуальна позиція: таке розуміння права на правду, в результаті переосмислення його ролі в умовах російсько-української війни, означатиме новий етап у розвитку й інституціалізації цього права. Це сприятиме і розвитку міжнародного права в частині тлумачення цього права як окремого політичного і громадянського права (індивідуального й колективного), яке потребує закріплення в міжнародно-правових актах і яке сприятиме стабілізації суспільств, що перебувають у стані міждержавної війни, дотриманню прав людини і громадянських свобод.

Відтак постає питання про забезпечення права на правду – законодавче (розробка і прийняття відповідного законодавчого акта), політичне (інституційні реформи, послідовна політика правди, політика героїв і ветеранів, політика пам'яті), ідеологічне (протидія ворожій пропаганді, російським наративам, інформаційно-психологічним операціям, розкриття правди про злочини й правопорушення, зокрема корупцію, активний і чесний діалог влади і громадянського суспільства тощо).

1. Малліндер Л. Амністії та інклюзивне політичне врегулювання. Київ: Український незалежний центр політичних досліджень, 2020. 90 с.; Гонсалес Е., Варні Г. Пошук правди. Елементи створення ефективної комісії правди. Київ, 2000. 67 с.; Brankovic J., van der Merwe H. Transitional justice in post-conflict societies: conceptual foundations and debates. Moving Beyond: Towards Transitional Justice in the Bangsamoro Peace Process. Davao City: forumZFD, 2014. P. 10–15; Transitional Justice: How Emerging Democracies Reckon with Former Regimes / ed. by N. J. Kritz. Washington: US Institute of Peace Press, 1995. 828 p. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Transitional_Justice.html.

2. Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні: монографія / за заг. ред. А. П. Бущенко, М. М. Гнатовського. Київ: РУМЕС, 2017. 592 с.; Кіщенко С. Комісія зі встановлення правди: міжнародний досвід та реальії України. Київ: Фонд Фрідріха Еберта, 2020. 18 с.; Славко А. С. Комісії правди та примирення: досвід Південноафриканської Республіки. *Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів: матер. VI міжнар. наук.-практ. конф.* Суми: СумДУ, 2022. С. 135–139; Славко А. С. Роль права на правду у постконфліктному врегулюванні: регіональні та універсальні стандарти. *Альманах міжнародного права*. 2025. Вип. 33. С. 39–49. Червякова О. В. Механізми та процеси перехідного правосуддя: міжнародний досвід для відновлення суверенітету і національної безпеки України. *Право і безпека*. 2023. № 3 (90). С. 135–142; Гурковська Н., Іллюк С., Темченко О. Право на правду та справедливість: моніторинг та дослідження можливих механізмів захисту прав людини в перехідному правосудді в умовах російсько-української війни: посібник. Київ: Гельсінська спілка з прав людини, 2024. 270 с.; Plotnikov O. Defining transitional justice: scholarly debate and un precision. *Lex portus*. 2017. № 1(3). С. 50–53; Діалог в моделі правосуддя перехідного періоду: особливості і функції: наук.-практ. вид. / І. Брунова-Калісецька, Т. Кисельова, О. Мартиненко. Київ: Укр. незалежний центр політ. досліджень, 2020. 60 с.; Амністія та люстрація: механізми перехідного правосуддя для майбутнього України. Огляд міжнародної практики та національного законодавства: наук.-практ. вид. / О. А. Мартиненко, О. М. Семьоркіна. Київ, 2020. 84 с.; Правосуддя на сході України в умовах збройної агресії Російської Федерації: Звіт за результатами дослідження спроможності судової системи забезпечувати правосуддя в умовах збройного конфлікту на сході України. 2016 – 2017. Київ, 2018. 339 с.; Постконфліктне врегулювання для України. Київ: Центр постконфліктного врегулювання, 2016. 80 с. 3. Arturo L. A. F. Elementos estructurales del derecho a la verdad. *Civilizar*. 2012. Vol. 12 (22). P. 16. 4. Naqvi Y. The right to the truth in international law: fact or fiction? *International review of the Red Cross*. 2006. Vol. 88. No. 862. P. 273. 5. Славко А. С. Роль права на правду у постконфліктному врегулюванні: регіональні та універсальні стандарти. *Альманах міжнародного права*. 2025. Вип. 33. С. 39–49. DOI: <https://doi.org/10.32782/П.А.2025.33.04.1> 6. Там само. С. 44–45. 7. Там само. С. 46. 8. Там само. С. 47. 9. Naqvi Y. Op. cit. P. 276. 10. Гонсалес Е., Варні Г. Пошук правди. Елементи створення ефективної комісії правди. С. 21; 11. Study on the right to the truth. Report of the Office of the UN High Commissioner for Human Rights. E/CN.4/2006/91. 8 February 2006. 24 p. URL: <https://docs.un.org/en/e/cn.4/2006/91>. 12. UN General Assembly. Human Rights Council. Right to the truth. Report of the Office of the High Commissioner for Human Rights. A/HRC/5/7 7 June 2007. 18 p. URL: <https://docs.un.org/en/A/HRC/5/7>. 13. Sentencia del Tribunal Constitucional. Piura Genaro Villegas Namuche. En Lima, a los 18 días del mes de marzo de 2004. EXP. N. 2488-2002-HC/TC. URL: <https://www.tc.gob.pe/jurisprudencia/2004/02488-2002-HC.html>. 14. Червякова О. В. Механізми та процеси перехідного правосуддя: міжнародний досвід для відновлення суверенітету і національної безпеки України. *Право і безпека*. 2023. № 3 (90). С. 135–142. DOI:

<https://doi.org/10.32631/pb.2023.3.11>. 15. Гонсалес Е., Варні Г. Цит. праця. 16. Червякова О. В. Цит. праця. С. 139. 17. UN General Assembly. Human Rights Council. Right to the truth... 18. Толберт Д. Інтерв'ю. *Юридична практика*. 2025. 28 січня.

References

1. Mallinder L. Amnistii ta inkliuzyvne politychne vrehuliuvannia. Kyiv: Ukrainskyi nezaleznyi tsentr politychnyh doslidzhen, 2020. 90 p. (in Ukr.); Honsales E., Varni H. Poshuk pravdy. Elementy stvorennia efektyvnoi komisii pravdy. Kyiv, 2000. 67 p. (in Ukr.); Brankovic J., van der Merwe H. Transitional justice in post-conflict societies: conceptual foundations and debates. Moving Beyond: Towards Transitional Justice in the Bangsamoro Peace Process. Davao City: forumZFD Philippines, 2014. P. 10–15; Transitional Justice: How Emerging Democracies Reckon with Former Regimes / ed. by N. J. Kritz. Washington: United States Institute of Peace Press, 1995. 828 p. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Transitional_Justice.html. 2. Bazove doslidzhennia iz zastosuvannia pravosuddia perehidnoho periodu v Ukraini: monohrafia / ed. by A. P. Buschenko, M. M. Hnatovsky. Kyiv: RUMES, 2017. 592 p. (in Ukr.); Cherviakova O. V. Mehanizmy ta protsesy perehidnoho pravosuddia: mizhnarodnyi dosvid dlia vidnovlennia suverenitetu i natsionalnoi bezpeky Ukrainy. *Pravo i bezpeka*. 2023. N. 3 (90). P. 135–42 (in Ukr.) DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.3.11>. Hurkovska N., Illiuk S., Temchenko O. Pravo na pravdu ta spravedlyvist: monitoring ta doslidzhennia mozhlvyh mehanizmiv zahystu prav liudyny v perehidnomu pravosuddi v umovah rosiysko-ukrainskoi viyny: posibnyk. Kyiv: Helsinska Spilka z prav liudyny, 2024. 270 p. (in Ukr.); Kischenko S. Komisija zi vstanovlennia pravdy: mizhnarodnyi dosvid ta realii Ukrainy. Kyiv: Fond Fridriha Eberta; Dim Demokratii, 2000. 18 p. (in Ukr.); Satokhina N. Filosofskiy vymir pravosuddia perehidnoho periodu. Bazove doslidzhennia iz zastosuvannia pravosuddia perehidnoho periodu v Ukraini. P. 18–26 (in Ukr.); Plotnikov O. Defining transitional justice: scholarly debate and un precision. *Lex portus*. 2017. No. 1(3). P. 50–53; Dialoh v modeli pravosuddia perehidnoho periodu: osoblyvosti i funktzii / Brunova-Kalisetska I., Kyseliova T., Martynenko O. Kyiv: Ukrainskyi nezaleznyi tsentr politychnyh doslidzhen, 2020. 60 p. (in Ukr.); Amnistia ta liustratsia: mehanizmy perehidnoho pravosuddia dlia maibutnioho Ukrainy. Ohliad mizhnarodnoi praktyky ta natsionalnoho zakonodavstva / Martynenko O. A., Semiorkina O. M. Kyiv, 2020. 84 p. (in Ukr.); Pravosuddia na shodi Ukrainy v umovah zbroinoi ahresii Rosiyskoi Federatsii: Zvit za rezultatamy doslidzhennia spromozhnosti sudovoi systemy zabezpechuvaty pravosuddia v umovah zbroinoho konfliktu na shodi Ukrainy. 2016–2017. Kyiv, 2018. 339 p. (in Ukr.); Postkonfliktne vrehuliuvannia dlia Ukrainy. Kyiv: Tsentr postkonfliktnoho vrehuliuvannia, 2016. 80 p. (in Ukr.). 3. Arturo L. A. F. Elementos estructurales del derecho a la verdad. *Civilizar*. 2012. Vol. 12 (22). P. 16. 4. Naqvi Y. The right to the truth in international law: fact or fiction? *International review of the Red Cross*. 2006. Vol. 88. No. 862. P. 273. 5. Slavko A. S. Rol prava na pravdu u postkonfliktnomu vrehuliuvanni: rehionalni ta universalni standarty. Almanah mizhnarodnoho prava. 2025. Iss. 33. Pp. 39–49 (in Ukr.). DOI: <https://doi.org/10.32782/II.A.2025.33.04>. 6. Ibid. C. 44–45. 7. Ibid. C. 46. 8. Ibid. C. 47. 9. Naqvi Y. Op. cit. P. 276. 10. Honsales E., Varni H. Op. cit. 11. Study on the right to the truth. Report of the Office of the UN High Commissioner for Human Rights. E/CN.4/2006/91. 8 February 2006. 24 p. URL: <https://docs.un.org/en/cn.4/2006/91>. 12. UN General Assembly. Human Rights Council. Right to the truth. Report of the Office of the High Commissioner for Human Rights. A/HRC/5/7 7 June 2007. 18 p. URL: <https://docs.un.org/en/A/HRC/5/7>. 13. Sentencia del Tribunal Constitucional. Piura Genaro Villegas Namuche. En Lima, a los 18 días del mes de marzo de 2004. EXP. N. 2488-2002-HC/TC. URL: <https://www.tc.gob.pe/jurisprudencia/2004/02488->

2002-HC.html. 14. Cherviakova O. V. Op. cit. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.3.11>. 15. Honsales E., Varni H. Op. cit. 16. Cherviakova O. V. Op. cit. 17. UN General Assembly. Human Rights Council. Right to the truth... 18. Tolbert D. Interview. *Yurydychna praktyka*. 2025. 28 January (in Ukr.).

Kresina Iryna. The right to the truth: problems of conceptualization and implementation in the conditions of the russian-Ukrainian war

The phenomenon of the right to the truth is studied here and its author's definition is proposed. The evolution of the scientific understanding of its essence is traced, the development of normative consolidation in international and national legal acts is proposed. Some effective mechanisms for implementing the right to the truth in wartime are proposed.

A number of author's conceptual conclusions and legislative proposals are formulated. 1) The bearers of the right to the truth are both an individual (individual right) and society (collective right), and the subject responsible for observing the right to the truth is the state represented by authorized officials and government bodies. 2) The right to the truth should be enshrined in law in order to provide it with mandatory status. This will contribute to the legitimization of all activities of the state and society to establish the values of justice and national dignity in Ukrainian society, and will launch mechanisms and tools for implementing the right to the truth even during wartime. 3) The application of transitional justice instruments in Ukraine, in particular truth commissions, and their institutionalization should be carried out taking into account the situation in the country and in the regions, social and economic conditions, the state of development of political and legal culture (in particular, anti-corruption), the readiness of both the authorities and public associations for an active and honest dialogue on urgent problems in ensuring the right to truth in society. This is about the need to apply instruments for implementation of the right to truth not after the end, but already in wartime, in order to ensure the stability of society. Given the interstate nature of the war, society's right to truth (collective political right) should be ensured not only by decisions of truth commissions, but also by the verdict of a special international tribunal. 4) The right to the truth – both the individual right of a citizen, of victims and their relatives to know the truth about specific crimes, about the fate of missing relatives, and the collective right of the people, nation, society to be aware of military events, crimes, mass offenses, corrupt actions of individual officials and about the progress of the investigation and punishment of the guilty – in modern Ukrainian realities should be recognized as a separate political and civil right, legally enshrined and constitutionalized (in the new Constitution). 5) Such an understanding of the right to the truth, in the context of the russian-Ukrainian war, means a new stage in its development and institutionalization. This will also contribute to the development of international law in terms of interpretation of this right as a separate political and civil right (individual and collective), which requires consolidation in international legal acts and which will contribute to the stabilization of a society in a state of prolonged full-scale interstate war, and to the observance of human rights and civil liberties.

Keywords: truth, justice, society, the law, right to the truth, human rights, international legal act.

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.01.2026

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 03.03.2026

Дата публікації: 24.03.2026